

ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

УДК 347. 85 (042.4)

О.В. Беглий, канд. юрид. наук

40 РОКІВ ДОГОВОРУ ПРО КОСМОС 1967

Інститут повітряного і космічного права НАУ, E-mail: justitia@nau.edu.ua

Стаття висвітлює історичне значення для встановлення правопорядку в космосі Договору про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, прийнятий резолюцією 2222 (XXI) Генеральної Асамблеї ООН

Преамбула.

Проведення будь-якої діяльності, що стосується сфери інтересів інших держав, безповоротньо призводить до появи міжнародних відносин. вже з перших кроків людини в космос з'ясува-лося, що будь-який з видів космічної діяльності може викликати зацікавленість більш-менш значної кількості іноземних держав, а переважна більшість видів цієї діяльності стосується життєвих інтересів усього міжнародного співтовариства. Це спричинило, по-перше, до розподілу понять "правомірна космічна діяльність" і "протиправна космічна діяльність", по-друге, призвело до нагальної необхідності встановити цивілізований правовий порядок в новій сфері людської діяльності, тобто, необхідності врегулювати відносини держав у цій сфері діяльності механізмами нової спеціальної галузі сучасного міжнародного права – космічного права.

Завдяки зусиллям світового співтовариства в сфері розбудови міжнародного права відносини держав з арени протистояння і невпинного нарощування стратегічних ракетно-космічних озброєнь поступово перейшли до сфери міжнародного співробітництва, уособленням чого можна вважати реалізацію проектів „Морський старт”, створення Міжнародної космічної станції та інших усе більшою кількістю держав світу.

Право історично стало тим інструментом, який слугує формуванню системності та впорядкованості міжнародного співтовариства. Воно як структурний елемент опосередковує порядок відносин (політичний, економічний, соціальний та інш.) усередині співтовариства, що склався та розвивається, перетворюючи його в правопорядок. ...Міжнародний правопорядок - реальність сучасності, його наявність обумовлено надзвичайним розвитком міжнародних відносин, значною чисельністю міжнародних договорів, нездоланною необхідністю співробітничати [1, с.25, 31].

Сучасне міжнародне право все більше набуває договірний характер, в результаті чого за останні десятиліття чимало його інститутів пере-

йшли із стану звичайного права у договірне. Крім того, нові галузі права виникають, як правило, також у договірній формі. І цілком закономірно, що прогресивний розвиток міжнародного права пов'язується з його кодифікацією передусім в рамках Організації Об'єднаних Націй [2, с.67]. Все це в повній мірі стосується й міжнародного космічного права. Міжнародне співробітництво в космічній сфері є об'єктивною необхідністю, яку обумовлено низкою причин економічного, політичного, соціального, науково-технічного та правового характеру. Це співробітництво є суттєвим фактором розвитку космонавтики, і його належить розглядати як реальний шлях вирішення багатьох глобальних проблем людства. Нарешті, міжнародна співпраця в космічній сфері неподільна з розробкою та практичною реалізацією міжнародних угод, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з дослідженням космічного простору і практичним використанням космічної техніки (КТ).

Співробітництво держав і міжнародних міжурядових організацій у сфері освоєння космічного простору призвело до виникнення особливої (окремої) галузі міжнародного права – міжнародного космічного права (МКП): сукупності норм і принципів, що регулюють відносини між зазначеними суб'єктами міжнародного права в процесі космічної діяльності, а також встановлюють правовий режим космічного простору і небесних тіл. Правовідносини між державами - суб'єктами космічної діяльності стали основою формування космічного права і в цій якості ввійшли важливою складовою до системи міжнародного правопорядку.

Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору.

В перші роки становлення міжнародного космічного права (кінець 50-х - початок 60-х років ХХ-го століття) юристи-міжнародники різних шкіл, активно використовуючи трибуну КВКП та його Юридичного підкомітету, висловлювали досить протилежні думки щодо пріоритетності розгляду

основних проблем правового регулювання відносин держав світу в процесі космічної діяльності. На протипагу юристам західних країн на чолі із США, Великою Британією, Францією, які вважали першочерговою метою встановлення принципів і норм відповідальності за шкоду, загрозу для життя та здоров'я населення і збитків, заподіяних космічною діяльністю, представники радянської правничої школи, враховуючи практичні потреби СРСР (реалізація масштабної програми пілотованих космічних польотів), акцентували увагу світової спільноти на необхідності міжнародно-правового убезпечення космічних місій, в першу чергу, на встановленні такого правового режиму співробітництва в космосі та на Землі, який би гарантував залучення усіх можливостей міжнародної спільноти для порятунку космонавтів і космічних кораблів. Але в одному представники різних юридичних шкіл були однакові - поряд із незаперечними вигодами для людства в цілому космічна діяльність є принципово новою галуззю людської діяльності. Космічний простір не тільки є додатковою сферою співпраці держав Земної кулі, але й сферою ще досить невивченою, дослідження та використання якої створюють нові й незвичні загрози для людей та довкілля. Передбачити втрати та максимально запобігти ризику шкоди від космічної діяльності можливо тільки тоді, коли держави, які провадять цю діяльність, будуть діяти в рамках єдиного правового простору, створення якого було започатковано прийняттям 13 грудня 1963 року Організацією Об'єднаних Націй Декларації правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору. Першим же офіційним документом ООН, який започаткував процес кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного космічного права стала резолюція ГА ООН 1721 (XVI) "Міжнародне співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях", прийнята одногосно 20-го грудня 1961 року на основі спільного проекту, підготовленого делегаціями СРСР і США. Цією резолюцією було, по суті, ухвалено два з основних "космічних" принципи:

- міжнародне право, включаючи Статут ООН, засосовується й до космічного простору, до небесних тіл;
 - космічний простір і небесні тіла є відкритими для дослідження та використання усіма державами згідно з міжнародним правом і не підлягають національному привласненню [3, с. 251].
- Але тільки після підписання у серпні 1963 року Московського Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному

просторі та під водою проблема узгодження позицій провідних космічних держав стосовно правових принципів космічної діяльності в рамках роботи керівних органів ООН зсунулась з "мертвої" точки. Цьому сприяло й прийняття ГА ООН резолюції 1884 (XVIII) від 17.10.63 р. та 1910 (XVIII) від 27.11.63 р. Першою ГА ООН, вітаючи наміри двох космічних наддержав не розмішувати у космічному просторі жодних об'єктів, що несуть на собі ядерну або іншу зброю масового знищення, закликала усі держави "стримуватися від виведення на навколосезну орбіту будь-яких об'єктів, які несуть на собі ядерну зброю чи будь-яку іншу зброю масового знищення, встановлення такої зброї на небесних тілах або розміщення такої зброї в космічному просторі будь-яким іншим чином" [4].

Друга, зі схваленням констатуючи укладення Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою, запрошувала усі держави стати членами цього договору [5].

Як підсумок численних конференцій і семінарів, дискусій та переговорів, багаторічної кропіткої діяльності багатьох юристів і міжнародних організацій, комітетів та інших робочих органів Організації Об'єднаних Націй 13 грудня 1963 ГА ООН однастайно приймає резолюцію 1962 (XVIII) - Декларацію правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору [6]. Окремі фахівці з міжнародного права вважають прийняття цієї Декларації "...як найвизначнішу подію в процесі розвитку космічного права" [7, с. 50].

Декларація принципів вперше (хоча й у формі рекомендацій) впроваджує в світову міжнародно-правову практику основоположні принципи поведінки держав під час космічної діяльності:

- дослідження та використання космічного простору здійснюється на благо і в інтересах усього людства (стаття 1 Декларації);
- діяльність держав з дослідження та використання космічного простору провадиться в інтересах збереження міжнародного миру та безпеки, розвитку міжнародного співробітництва та взаєморозуміння і не створення перешкод такій діяльності інших держав (ст. 4, 6);
- держави несуть міжнародну відповідальність за національну діяльність з дослідження та використання космічного простору, у тому числі за шкоду, спричинену під час цієї діяльності (ст.5, 8);
- держава реєстрації об'єкта космічної діяльності зберігає юрисдикцію та контроль над таким

об'єктом і будь-яким екіпажем, що знаходиться у ньому, у космосі, а також після повернення на Землю (ст. 7);

- держави розглядають космонавтів як посланців людства і надають їм усю необхідну допомогу для повернення до країни реєстрації на випадок аварії, лиха або вимушеної посадки на території іноземної держави (ст. 9).

Таким чином, положення Декларації принципів вмістили в собі системно викладені принципи міжнародного космічного права, однак, для набуття обов'язковості ці правила поведінки суб'єктів космічної діяльності необхідно було затвердити у вигляді міжнародного договору. Що й сталося трохи пізніше, коли зазначені принципи стали підґрунтям для формування Договору про космос.

Договір про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космос).

Того ж дня, коли було ухвалено Декларацію правових принципів, своєю наступною резолюцією 1963 (XVIII) ГА ООН рекомендувала державам-членам "...розглянути питання щодо оформлення у вигляді міжнародної угоди у відповідний час правових принципів, що регулюють діяльність держав з дослідження та використання космічного простору...", а Комітету ООН з космосу "...продовжити вивчення правових проблем, які можуть виникнути під час дослідження та використання космічного простору..." та, зокрема, "...вжити заходів щодо негайного створення проектів міжнародних угод про відпо-відальність за шкоду, спричинену об'єктами, що запуснені у космічний простір, і про допомогу космонавтам та космічним кораблям і про їх повернення" [8, с. 262].

Після прийняття зазначених резолюцій дискусії в КВКП та його Юридичному підкомітеті стосовно пріоритетності розгляду проблемних питань космічного права та послідовності прийняття відповідних міжнародних угод спалахнули з новою силою. США продовжували наполягати на першочерговості розробки механізмів відповідальності держав за наслідки космічної діяльності, СРСР - на укладенні всеосяжної міжнародної угоди щодо правових принципів, що регулюватимуть діяльність держав з дослідження та використання космічного простору в мирних цілях. У травні 1966 року США офіційно дали згоду на укладення міжнародного договору про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору в мирних цілях і згодом дві провідні космічні держави внесли на розгляд

п'ятій сесії Юридичного підкомітету КВКП (1966 р.) свої проекти зазначеної конвенції. Проте Юридичному підкомітеті в ході своєї роботи так і не вдалося досягти консенсусу з усіх проблем, що виникли в процесі формування тексту проекту Договору про космос (залишились неузгодженими питання: статусу міжнародних організацій та їх приєднання до Договору; використання військового обладнання на небесних тілах; можливість спостережень за польотами космічних об'єктів, що запускаються іншими державами; надання державами Генеральному секретареві ООН інформації про свою космічну діяльність). Значну частку пленарних засідань сесії ГА ООН того року було присвячено саме обговоренню цих проблем. 19 грудня 1966 року (резолюція 2222-XXI) [9] проект Договору про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, був схвалений ГА ООН і 27.01.67 р. був відкритий для підписання у Вашингтоні, Лондоні та Москві.

Договір про космос набув чинності 10 жовтня 1967 року. На 1 квітня 2006 року членами Договору про космос є понад 120 країн світу, Україна - з 31 жовтня 1967 року.

У переважній більшості своїх положень Договір про космос "перекладає" на мову міжнародної конвенції принципи космічної діяльності, викладені незадовго до цього в Декларації принципів. Але в Договорі ці принципи набули більшої чіткості та визначеності. Значення Договору про космос полягає в тому, що вперше в історії космонавтики на рівні багатосторонньої міжнародної угоди було закріплено основні принципи МКП: дослідження та використання космосу на благо усього людства; рівне право усіх держав на дослідження та використання космічного простору; заборона національного привласнення космосу; відповідність космічної діяльності міжнародному праву; використання Місяця та інших небесних тіл виключно в мирних цілях; міжнародна відповідальність держав за усю національну космічну діяльність; міжнародна відповідальність держав за шкоду, спричинену космічними об'єктами; співробітництво та взаємна допомога держав при дослідженні та використанні космічного простору; збереження державами юрисдикції та контролю над космічними об'єктами, що занесено до їх реєстрів; обов'язок держав уникати шкідливого забруднення космічного простору;

права держав в ході провадження космічної діяльності здійснювати дослідження та використання космічного простору та небесних тіл без будь-

якої дискримінації, на основі рівності, при вільному доступі в усі райони небесних тіл; вільно провадити в космічному просторі та на небесних тілах наукові дослідження; використовувати будь-яке обладнання або засоби та військовий персонал для наукових досліджень небесних тіл або будь-яких інших мирних цілей; зберегати юрисдикцію та контроль над запущеними космічними об'єктами та їх екіпажами, а також право власності щодо космічних об'єктів, незалежно від їх місцезнаходження; запрошувати проведення консультацій з державою, яка планує діяльність або експеримент в космосі, якщо є підстави вважати, що вони створюватимуть потенційно шкідливі перепони діяльності інших держав з мирного дослідження та використання космічного простору; звертатись з проханням про надання можливостей щодо нагляду за польотом своїх космічних об'єктів (з метою укладення угод про розміщення на територіях інших держав станцій спостереження); право відвідувати (на основі взаємності та після завчасного сповіщення) усі станції, установки та космічні кораблі на небесних тілах;

обов'язки держав в процесі провадження космічної діяльності: сприяти міжнародному співробітництву в наукових дослідженнях космічного простору; провадити дослідження та використання космічного простору відповідно до міжнародного права, включаючи Статут ООН, в інтересах підтримки міжнародного миру та безпеки і розвитку міжнародного співробітництва та взаєморозуміння; надавати космонавтам інших держав усю необхідну допомогу на випадок аварії, лиха або вимушеної посадки (поза межами території запускаючої держави) і для повернення їх цій державі; негайно інформувати інші держави чи Генерального секретаря ООН про встановлені космічні явища, які могли б становити небезпеку для життя або здоров'я космонавтів; нести міжнародну відповідальність за діяльність національних суб'єктів космічної діяльності, у тому числі за шкоду, спричинену під час цієї діяльності; повертати запускаючій державі на його прохання космічні об'єкти, що виявлені за межами цієї держави; враховувати відповідні інтереси інших держав при дослідженнях космічного простору; вживати заходів для запобігання шкідливого забруднення космосу та несприятливих змін земного середовища; провадити міжнародні консультації перед проведенням експеримента, здатного викликати шкідливі наслідки; на рівних засадах розглядати прохання інших держав про надання їм можливості для нагляду за польотом космічних об'єктів; в максимально можливій і

практично здійсненній мірі інформувати Генерального секретаря ООН, громадськість і міжнародну наукову спільноту про характер, місце та результати космічної діяльності; зберігати на засадах взаємності відкритими для космонавтів інших держав усі станції, установки та космічні кораблі на небесних тілах.

Крім цього, Договір про космос забороняє: проголошувати суверенітет на космічний простір і небесні тіла, а також здійснювати їх національне привласнення або окупацію; виводити на орбіту (розмішувати в космосі) і встановлювати на небесних тілах будь-які об'єкти з ядерною зброєю чи іншими видами зброї масового знищення; використовувати Місяць та інші небесні тіла в немирних цілях; просвоювати космічні об'єкти інших держав незалежно від місця їх виявлення. Таким чином, він встановив міжнародно-правові засади, правила космічної діяльності, якими повинні керуватись держави та міжнародні організації, причому незалежно від того є держава запускаючою, чи ні; Договором встановлено правовий режим космічного простору, а також основи правового статусу об'єктів і суб'єктів космічної діяльності.

Водночас Договір про космос залишив неврегульованими або неповністю врегульованими такі принципи з точки зору „космічного” правопорядку проблеми як визначення понять „космічна діяльність”, „космічний об'єкт”, „космічний простір” (до цього часу делімітація космічного простору є актуальним питанням порядку денного майже усіх форумів з МКП, в першу чергу через те, що правовий статус повітряних об'єктів суттєво відмінний від статусу космічних об'єктів, а розмежування повітряного та космічного просторів поки ще недосяжне) [10]; „юрисдикція і контроль держави” (в контексті статті VII Договору [11]: принцип „юрисдикції і контролю” над космічним об'єктом поза межами Землі, особливо що стосується небесних тіл, призводить до протиріч статті II того ж Договору у зв'язку з поширенням цієї юрисдикції і на простір навколо об'єкта для забезпечення останнього, тобто, до присвоєння частки космічного простору за принципом „прийшов першим, береш першим” [8, с. 64-65].

У випадку пілотованих інтернаціональних місій не вирішені також проблеми відносин між державою реєстрації та іноземним або міжнародним елементом (право якої держави має застосовуватись, якщо правова подія, що має бути врегульована міжнародним приватним правом, відбулась на пілотованому об'єкті чи поза ним у космічному просторі?), а також захисту „права власності”

(на винаходи та відкриття в процесі провадження космічної діяльності поза межами Землі, на які розповсюджується право інтелектуальної власності): при здійсненні міжнародних космічних експериментів або наукової та господарської діяльності в ході все більшої комерціалізації діяльності в космосі ці невирішені правові питання призведуть до виникнення складних ситуацій, особливо, що стосується визначення прав "співвласників", отримання та розподілу доходів, таке інше [12, с. 365-368].

Література

1. *Евинтов В.И.* Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве.- К.: Наук. думка, 1992.- С.25, 31.
2. *Денисов В.Н.* Міжнародне право як складова частина правової системи України // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. Матеріали науково-практичної конференції // Наукове видання.- К.: АТ "Книга", 1998.- С.67.
3. *ГА ООН.* Официальные отчеты: XVI сессия. Доп. №17 (A/5100).- Рез. ГА ООН 1721 (XVI).- 20.12.61 / Борьба СССР за мирное использование космоса, 1957-1985.: Документы и материалы. В 2 т. / МИД СССР.- М.: Политиздат, 1985.- Т.2: Соглашения по вопросам исследования и использования космического пространства в мирных целях.- С. 251-254.

А.В. Беглый

40 лет Договору о космосе 1967.

Статья раскрывает историческое значение для установления правопорядка в космосе Договора о принципах деятельности государств при исследовании и использовании космического пространства, включая Луну и другие небесные тела, принятого резолюцией 2222 (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН.

4. *ГА ООН.* Официальные отчеты: XVIII сессия. Доп. №15 (A/5515).- Рез. ГА ООН 1884 (XVIII).- 17.10.63. Там же. - С. 259.
5. *ГА ООН.* Официальные отчеты: XVIII сессия. Доп. №15 (A/5515).- Рез. ГА ООН 1910 (XVIII).- 27.11.63. Там же. - С. 259.
6. *ГА ООН.* Официальные отчеты: XVIII сессия. Доп. №15 (A/5515).- Рез. ГА ООН 1962 (XVIII).- 13.12.63. Там же. - С. 259-262.
7. *Нозари Ф.* Космическое право.- М.: Юридическая литература, 1979. - 142 с.
8. *ГА ООН.* Официальные отчеты: XVIII сессия. Доп. №15 (A/5515).- Рез. ГА ООН 1962 (XVIII).- 13.12.63. Там же. - С. 262-265.
9. *ГА ООН.* Официальные отчеты: XXI сессия. Доп. №16 (A/6316).- Рез. ГА ООН 2222 (XXI).- 19.12.66. Там же. - С. 270-271.
10. *Яковенко А.В.* Прогрессивное развитие международного космического права. Актуальные проблемы.- М.: МО, 1999. - 168 с.
11. *Договір* про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла / Космічне право України: Зб. норм.-прав. актів та міжнар. документів / Упор. О.В.Беглий, А.І.Дмитрієв. - К.: Вид-во «Ін Юре», 1998. - С. 85-90.
12. *A.-M.Balsano and B.Smith,* Intellectual Property and Space Activity: a New Role for Copuos?, Outlook on Space Law over the Next 30 Years, The Hague: Kluwer Law International, 1997.- P. 363-372.